

A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között¹

Reményi Péter²

1. Bevezetés

A politikai földrajzi változások, mindenek előtt a határváltozások, jelentősen befolyásolják egy terület lakosságának életfeltételeit. Különösen igaz ez egy olyan soknemzetiségű és klasszikusan multikulturális régióban, mint a Vajdaság. A térség történetében a 20. században több jelentős átalakulás is lezajlott, melyek közül jelen munkánkban az első világháborút követő politikai földrajzi változások etnikai térszerkezetre gyakorolt hatásait vizsgáljuk. Vizsgálatunkat matematikai-statisztikai eszközökkel végezzük, két kiválasztott népszámlálás hivatalos adatait alapul véve. Az 1910-es magyar és az 1931-es jugoszláv népszámlálás nemzetiségi kategóriáinak feldolgozása során a vonatkozó évekre meghatározzuk a diverzitási indexet. A két év diverzitási indexei közötti különbség pedig megmutatja számunkra a lezajló etnikai homogenizációt. A vizsgálatot mind a Vajdaság egészére, mind az alacsonyabb szintű közigazgatási egységek területére (községek/opstinák, települések) elvégezzük. Így képet kapunk arról, hogy az etnikai átalakulás a régió egészét érintette-e jobban, vagy jellemzőbb a régió belüli etnikai alapú területi szegregáció, nemzetiségi koncentráció.

A vizsgálatok során kapott eredményeket összehasonlítjuk a referenciának tekintett, korábban már általunk feldolgozott 1991-2001 közötti, hasonlóan drasztikus politikai átalakulásokat kísérő etnikai átalakulással. Hipotézisünk szerint mindkét esetben a változó uralmi terek domináns etnikumává váló csoportok, a saját nemzeti érdekeik szerint alakítják az etnikai-területi viszonyokat. Ezáltal a térség egészére vonatkozóan jelentős homogenizációt, települési szinten pedig mind homogenizációt, mind diverzifikációt vártunk.

2. Eszközök-Módszerek

Mivel az etnikai átrendeződés a multikulturális térben sok esetben más-más etnikumot érintett, nem tartjuk elégségesnek a hagyományos deskriptív vizsgálatokat, ezért az ún. diverzitási index változását vizsgáltuk. Erre több megfelelő matematikai formula közül a Bajmócy Péter által a hazai geográfiában meghonosított, az ún. Simpson-féle diverzitási indexet alapul vevő formuláját választottuk (BAJMÓCY P. 2004). Ez megmutatja, hogy egy közösségben egy adott etnikumhoz tartozó ember mekkora eséllyel találkozik azonos, illetve más etnikumhoz tartozó személlyel. Az alábbi matematikai képletet alkalmazva 0 és 1 közötti értékekhez jutunk, ahol a 0 jelenti a teljesen homogén népességet, míg az 1 azt a csoportot, ahol mindenki más etnikumhoz tartozik.

¹ Készült az OTKA 75624 sz. projekt támogatásával

² Adjunktus, PTE TTK Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport tagja.

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2}, \text{ ahol}$$

L: a település (opstina) össznépessége

$e_1, e_2, \dots, e_n$: az egyes nemzetiségek száma

EDI: etnikai diverzitási index

A diverzitási index adatai önmagukban az adott népszámlálási évre vonatkozóan statikus adatokat szolgáltatnak, melybe két egymást követő népszámlálás adatai alapján számolt diverzitási indexek közti különbség meghatározásával vihetünk dinamizmust, ha az újabb értékekből kivonjuk a régebbieket. Az így kapott diverzitási index változás, avagy ΔEDI , már alkalmas a folyamatok szemléltetésére. A fenti potenciális EDI értékek alapján a ΔEDI értékei -1 és 1 között változhatnak. Ha a ΔEDI értéke 0, akkor az etnikai diverzitás változatlan³, ha értéke negatív az homogenizációt (azaz egyre csökken az esélye annak, hogy más etnikumhoz tartozó személlyel találkozzunk), ha pozitív az diverzifikációt jelent (azaz egyre nő az esélye annak, hogy más etnikumhoz tartozó személlyel találkozzunk).

Forrásként az 1910-es magyar és az 1931-es jugoszláv népszámlálásoknak az 1941-ben a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által publikált, összehasonlítható területegységekre számolt adatait használtuk. A publikált adatok a Vajdaságnak csak az egykor a Magyar Királyság területéhez tartozó településeire vonatkoznak, azaz a Vajdaságnak egy szűkebb, Szerémség nélküli részét (Bácska, Bánát) vizsgáltuk.

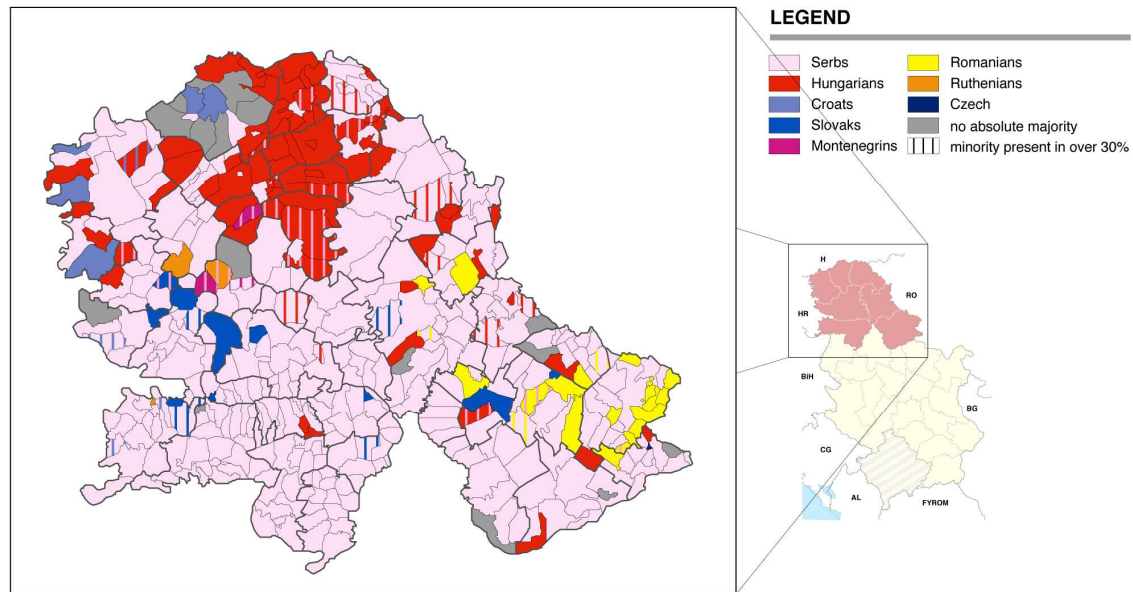
3. Etnikai homogenizáció és diverzifikáció a Vajdaságban

A Vajdaság – kisebb megszakításokkal – ezer éven keresztül képezte a magyar állam déli határ régióját. Önálló adminisztratív, közigazgatási vagy kulturális-történeti régiót azonban soha nem alkotott, egészen a 20. század elejéig, amikor az 1. világháborút követően a létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság északi határ régiójává vált⁴ (GULYÁS L. 2005). Határtérség-jellege, hatványozottan, mind a mai napig jellegadó tulajdonsága a régióknak.

Részben a határtérség-jellegéből következik, hogy kisebb-nagyobb mértékben mindig is etnikai kontaktóza volt, ahol számos etnikum élt és él rendkívüli területi kevertségben (VÉGH A. 2011). Az utolsó pár évszázad a magyar és a délszláv lakosság közötti etnikai átrendeződést hozta, melybe mintegy két évszázados történetükkel a dunai németek is beleszóltak. Rajtuk kívül a többi népcsoportnak (románok, szlovákok, ruszinok, bolgárok, cigányok stb.) nem jelentéktelen, de alapvetően epizód szerep jutott.

³ Ami nem feltétlenül jelenti a lakosság összetételének változatlanságát, csak annyit, hogy a két időpont között a diverzitás értéke azonos.

⁴ Ez akkor is igaz, ha a szerb politikusok előszeretettel hivatkoznak a Szerb Vajdaságra, mint előzményre. Ez azonban területileg nem felel meg a mai Vajdaságnak, rövid ideig létezett és semmiféle kontinuitással nem rendelkezett, hacsak a folyamatos szerb törekvéseket nem tekintjük annak.

1. ábra. Etnikai térkép – 2002
(Szerkesztette: LÉPHAFT Á.)

A 20. században több, a politikai földrajzi változások által indukált etnikai-területi átrendeződés zajlott a térségben. Megfigyelhető a 19. század folyamatos diverzifikációjá⁵ után az I. világháborút követő lassú homogenizáció (szerb kolonizáció, magyar emigráció). Ezután a Délvidék visszacsatolása után itt homogenizációs folyamatok zajlanak (szerb emigráció, magyar betelepülés – de csak a visszatért területeken, a Bánátban és a Szerémségben nem), majd a II. világháború után egy gyors homogenizáció zajlik, mely gyökeresen változtatja meg a korábbi etnikai arányokat (németek eltüntetése, magyarok számának jelentős csökkenése, szerb kolonizáció) (LÉPHAFT Á. 2011). Ez a folyamat a szerb lakosság abszolút többségi nemzetté válásához vezet, így a további folyamatos térnyerésük, már az új hatalmi pozícióba kerülő etnikum napjainkig is tartó homogenizációs folyamatként is értelmezhető. 1921 óta gyakorlatilag folyamatosan homogenizálódik a lakosság, amely trendet a jugoszláv kategória statisztikai megjelenése felborít, de ez nem jelent tényleges etnikai átrendeződést, csak politikai indíttatású identitásváltást. Jugoszlávia lassú felbomlása ennek a homogenizációs folyamatnak újabb lökést adott, amennyiben megnőtt a Szerbián kívül maradt területekről a Vajdaságba költöző szerbek aránya és megnőtt a Vajdaságot a kedvezőtlen politikai helyzet miatt elhagyni kényszerülő nem szerb lakosság aránya is (valamint eltűnt a jugoszláv kategória, mely szintén nagy lökést adott – statisztikai értelemben – a homogenizációnak).

A teljes régióra vonatkozó adatok mögött azonban települési szinten ellentétes folyamatok is meghúzódhatnak. Mindegyik homogenizációs és diverzifikációs időszakban a

⁵ Melyet elsősorban az uralmi helyzetben lévő magyar lakosság növekvő aránya okozott az ekkor többségében szerbek és németek által lakott térségben (Vajdaság teljes területe), mely a Bácskára és Bánátra (Szerémség nélkül) számolva enyhe homogenizációt mutat, hiszen itt magyar többség van már ekkor.

települési szintek etnikai átrendeződései között találunk ellentétes tendenciákat is (REMÉNYI P. 2009).

4. Eredmények

A központi hatalmak által elveszített I. világháború drasztikusan rajzolta át Európa határait. A legnagyobb területi változások Közép-, Kelet- és Délkelet-Európát érintették, ahol három többnemzetiségű birodalom (Osztrák-Magyar, Orosz, Oszmán) is összeomlott a 20. század elején. Az „elnyomott” nemzetek utódállamai és pártfogó nagyhatalmaik, illetve a térségbeli „kis” győztesek igényei alapján újrarájzolt Köztes-Európa új rendje számos etnikai feszültséget megszüntetett, de rengeteg újat is létrehozott.

A Vajdaság helyzete a területi rendezés következtében a szuverenitás tekintetében gyökeresen megváltozott, hiszen a Magyar Királyság integráns részéből a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált. Ugyanakkor etnikai helyzetéről – a későbbiekben tárgyalt statisztikai alapú elemzés mellett – elmondható, hogy viszonylag keveset változott. Soknemzetiségű jellege megmaradt, a három legnagyobb etnikum egymáshoz viszonyított arányaiban visszafordíthatatlan változás nem történt. Az egyik állam soknemzetiségű, ezért problémás régiójából egy másik állam soknemzetiségű ezért problémás régiója lett, a változást a kivételezett, uralmi helyzetben lévő etnikum változása jelenti (magyarok helyett szerbek). A megelőző évszázad folyamatos magyar etnikai térnyerését egy folyamatos szerb térnyerés váltotta fel.

Az 1910-es és 1931-es népszámlálási adatokból számolt diverzitási index változása minimális homogenizációt mutat a Vajdaságban. A diverzitási index változása mindössze két százalékpont. Ami összevetve az azonos területre számolt 1991-2001 közötti értékkel – amikor a Vajdaság uralmi viszonyai nem is változnak, fegyveres konfliktusok nem érintik – szintén alacsony. Az 1991-2001 közötti érték hét százalékpont, ami a legmagasabb érték Jugoszlávia azon területegységei között, amelyeket nem sújtott fegyveres konfliktus (Reményi 2009).

Természetesen a két százalékpontos homogenizáció nem jelenti az etnikai térszerkezet változatlanóságát. Abban, bár a későbbi (1940-es évek vége, 1990-es évek) változásoknál kisebb mértékben, de jelentős és a későbbi folyamatokat előrevetítő jelenségeket figyelhetünk meg. Az egyik a szerbség, mint a terület újonnan hatalmi pozícióba kerülő nemzete, számának és arányának jelentős növekedése. Ezzel párhuzamosan zajlik a magyarság visszaszorulása és ekkor még a németiség kisebb mértékű, de szignifikáns gyarapodása.

A változások községi (opština) és települési szintű vizsgálata alapján hasonló különbségeket tehetünk a települések között, mint az 1991-2001-es időszakban. Függetlenül a település 1910-es többségi-kisebbségi viszonyaitól, ugyanannak a jelenségnek – a szerbekbeköltözésének – a magyar és német többségű településeken diverzifikáló hatása, míg a szerb többségű településeken homogenizáló hatása jelentkezik.

település	opstina	okrug	Δ EDI
Szécsenfalva	Plandište	Južnobanatski	0,40
Rezsóháza	Zrenjanin	Srednjebanatski	0,37
Temerin	Temerin	Južnobački	0,36
Zichyfalva	Plandište	Južnobanatski	0,31
Csantavér	Subotica	Severnobački	0,30
Doroszló	Sombor	Zapadnobački	0,26
Kanizsamonostor	Čoka	Severnobanatski	0,26
Horgos	Kanjiža	Severnobanatski	0,25
Udvarnok	Žitište	Srednjebanatski	0,24
Bácskossuthfalva	Bačka Topola	Severnobački	0,23
Ürményháza	Plandište	Južnobanatski	0,22
Surján	Sečanj	Srednjebanatski	0,22
Topolya	Bačka Topola	Severnobački	0,22
Ernőháza	Zrenjanin	Srednjebanatski	0,21
Magyarakanizsa	Kanjiža	Severnobanatski	0,18

1. táblázat: A legnagyobb diverzifikációt elszenvedő 15 település.
(Szerkesztette: Reményi Péter)

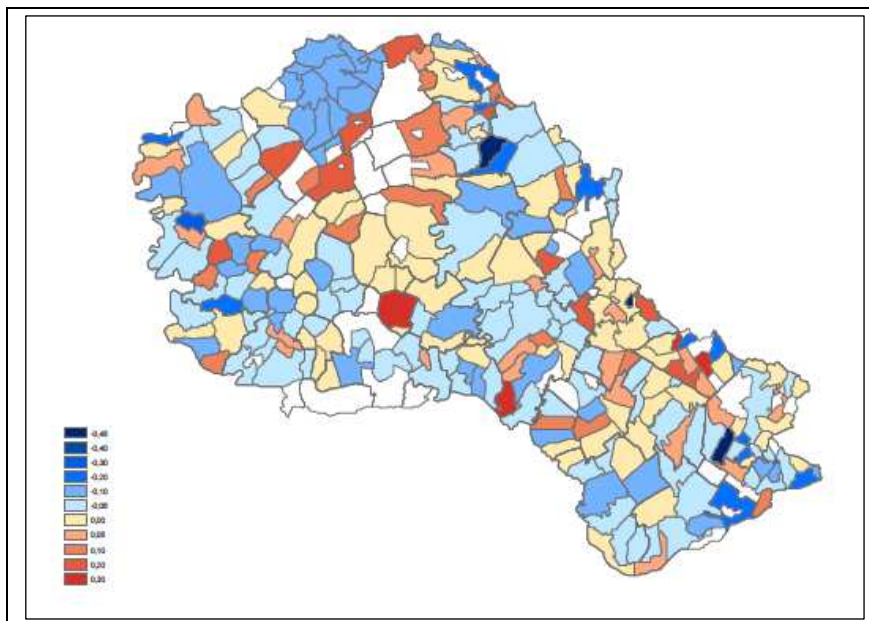
A települési szinten vizsgált változások sajátossága, hogy nagy szórást mutatnak, találhatók 30, sőt 40 százalékpont felett homogenizálódó, illetve diverzifikálódó etnikai összetételű települések is. A nagy többség azonban a 10 százalékpontos változáson belül található, azaz a változás jelen van, de nem tömegesen drasztikus.

település	opstina	okrug	Δ EDI
Káptalanfalva	Novi Kneževac	Severnobanatski	-0,44
Szaján	Plandište	Južnobanatski	-0,41
Izbiste	Sombor	Zapadnobački	-0,41
Bácsszentiván	Kikinda	Severnobanatski	-0,21
Csehfalva	Odžaci	Zapadnobački	-0,19
Nagygáj	Vršac	Južnobanatski	-0,18
Párta	Čoka	Severnobanatski	-0,17
Szerbcsernye	Nova Crnja	Srednjebanatski	-0,16
Feketető	Vršac	Južnobanatski	-0,14
Porány	Plandište	Južnobanatski	-0,13
Dernye	Bela Crkva	Južnobanatski	-0,13
Tiszahegyes	Apatin	Zapadnobački	-0,13
Béreg	Vršac	Južnobanatski	-0,13
Rárós	Kikinda	Severnobanatski	-0,13
Oroszlámos	Sečanj	Srednjebanatski	-0,11

2. táblázat: A legnagyobb homogenizációt elszenvedő települések
(Szerkesztette: Reményi Péter)

További jellemző – és a különbség jelentős –, hogy mind a települések, mind az érintett lakosság száma alapján nagyobb súlyt képvisel a 10 százalékpont feletti diverzifikáció, mint a 10 százalékpont feletti homogenizáció. Azaz a népességmozgásban leginkább érintett délszláv csoportok betelepülésében jelentős súlyt képviselt a nem délszláv többségű településekre történő betelepülés, mely ezzel növelte a települési szintű diverzitást. Ennek nyilvánvalóan részben politikai okai is voltak. Ez látszik akkor is, ha az érintett települések területi elhelyezkedését vizsgáljuk. Ezek egyrészt olyan központi helyeket érintenek, mint Temerin, szórványban lévő nem délszláv falvakat (Szécsenfa – Dužine, Rezsőháza – Knićanin, Zichyfalva – Plandište stb.), a magyar tömb peremtelepüléseit (Bácstopolya), valamint a határ menti, stratégiailag fontos településeket (Horgos).

Ezzel szemben a kismértékű homogenizáció jelentősebb lakosság- és településszámot érint, ami a szórvány magyarságnak és kisebb részt a németeknek az elköltözésével és asszimilációjával is magyarázható, a betelepülő délszlávok mellett. Homogenizációt tapasztalunk azokon a településeken is, ahova az állam szintjén kisebbségbe került magyarok és németek a települési kisebbségi pozícióikból települési szintű többségi környezetbe költöztek. Ilyen a magyarok esetében pl. Szaján, Feketető, a németek esetében Bácsszentiván vagy Paripás. Érdekes Szabadka helyzete is, ahol a lakosság etnikai összetétele (illetve annak statisztikai megjelenése, az identitás vállalása) drasztikus változást mutat. A magyar identitás vállalása 25 000-rel csökken 1910 és 1931 között, míg a délszláv nő 30 000-rel. Ez kisfokú homogenizációt mutat, de nem a kiinduló állapotban abszolút többséggel rendelkező csoporthoz, hanem az új hatalmi pozícióba kerülő délszlávhoz.

**2. ábra: az etnikai homogenizáció mértéke a Vajdaság Szerémség nélküli részén
1910 és 1931 között**

(Szerkesztette: LÉPHAFT Á.)

Az egyes területi szintek közötti maximális változások azonos képet mutatnak, mint az 1991/2001 között lezajlott változások esetében. Megfigyelhető, hogy ahogy haladunk az egyre alacsonyabb területi szintek felé, úgy nő a maximális változás mértéke. A Vajdaság esetében ez két százalékpont, az opstinák esetében 21 százalékpont, a településeknél viszont 40 százalékpontot is elérhet. Mindez arra is utal – amellett, hogy nyilvánvalóan könnyebben megy végbe nagyobb változás egy kisebb közösség esetében –, hogy arányaiban jelentősebbek lehetnek (a lakosság által jobban érzékelhetőek) a tartományon és az opstinákon belüli átrendeződések (önkéntes vagy kényszerű szegregáció), mint az azok közötti mozgások.

homogenizálódó opstinák		diverzifikálódó opstinák	
opstina	Δ EDI	opstina	Δ EDI
Bela Crkva	-0,09	Temerin	0,21
Nova Crnja	-0,07	Kanjiza	0,17
Kikinda	-0,04	Bačka Topola	0,16
Novi Sad	-0,04	Senta	0,14
Titel	-0,04	Bečej	0,06
Kovin	-0,03	Mali Idoš	0,05
Bač	-0,03	Ada	0,05

**3. táblázat: a legnagyobb etnikai homogenizációt és diverzifikációt elszenvedett községek (opstinák)
(Szerkesztette: Reményi Péter)**

5. Konklúziók

A Vajdaságban csakúgy, mint döntően a soknemzetiségű régiók esetében általában, a politikai földrajzi változást etnikai átrendeződés követi, melynek regionális léptékben fő jellemzője a homogenizáció. Ennek nagyságrendje azonban kisebb, mint a 20. század további vajdasági etnikai átrendeződései esetén (II. világháborút követően, Jugoszlávia felbomlásához kapcsolódóan). A két százalékpontos homogenizáció nem jelent visszafordíthatatlan drasztikus változást a térség etnikai összetételében.

Az opstinák esetében és települési szinten nagy szórást mutatnak a változások, melyek között feltűnnek mind a homogenizálódó, mind a diverzifikálódó mikrotérségek. A folyamatok mozgatórugói azonosak, a hatalmi helyzetbe kerülő délszlávok be-, a kisebbségi helyzetbe kerülő magyarok elköltözése. A változások típusai között kiemelhetjük a magyar tömbperemterületeit, a stratégiai szerepű településeket és a felszámolódó szórványokat, amiből tudatos szerb telepítéspolitikára is következtethetünk. Érdekes típust képviselnek azok a települések, ahol az etnikai homogenizáció a kisebbségbe kerülő magyar etnikum „összeköltözésének” következménye.

Mind a fenti jelenség, mind az a tény, hogy az etnikai változások maximális mértéke a területi szintek között lefelé haladva (tartomány-opstina-település) nő, arra engednek következtetni, hogy arányaiban jelentősebbek lehetnek a területi egységeken belüli etnikai átrendeződések, mint az azok közöttiek. Azaz a területi egységeken belüli etnikai szegregáció arányait tekintve jelentősebb, mint az azonos területi egységeken kívülre irányuló etnikai alapú migráció.

Felhasznált irodalom

- BAJMÓCY P. 2004: A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, CD-kiadvány, Szeged, 16 p.
- GULYÁS L. 2005: Két régió -Felvidék és Vajdaság sorsa - az Osztrák-Magyar Momarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest, 235 p.
- KOCSIS K. – KICOŠEV S. 2004: A Vajdaság mai területének etnikai térképe. MTA FKI, Budapest
- M. CSÁSZÁR, ZS. – MÉREI, A. 2012: Ethnic-homogenization processes in the most developed region of Serbia, the multiethnic Vojvodina. – *Historia Actual Online* 27: pp. 117-128.
- LÉPHAFT Á. 2011: Szerb térnyerés a Vajdaságban. *Közép-Európai Közlemények*, No. 14-15. 2011/3-4. pp. 109–112.
- REMÉNYI P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. *Balkán Füzetek Különszám I.* pp. 122–129.
- VÉGH A. 2012: Minorities, mother countries, majority on the western Balkans – *Revista De Historia Actual Online* 27: pp. 83-101.